

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

СТРАТЕГІЇ ОСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ЖЕСТОВИХ МОВ

STRATEGIES FOR EDUCATIONAL TRAINING OF FUTURE NATIONAL SIGN LANGUAGES INTERPRETERS

За результатами аналітичного дослідження встановлено, що підготовка перекладачів жестової мови передбачає щонайменше чотири роки навчання. Скорочення термінів навчання до двох років допускається лише за умови володіння студентом відповідними словесною та жестовою мовою на рівні не нижче B2, що підтверджується складанням іспитів з цих мов.

У ході дослідження виокремлено тенденції сучасної підготовки перекладачів жестових мов: перша – підготовка здійснюється в рамках отримання рівня кваліфікації бакалавр або магістр; друга – в назві спеціалізації уточнює, які мови є сферою професійної перекладацької діяльності (національна жестова та словесна мови); третя – існування двох типів освітніх програм для підготовки перекладачів як практиків та як дослідників. У статті з'ясовано, що бакалаврські освітні програми з підготовки перекладачів жестової та словесної мов мають трикомпонентну структуру і включають навчання, практику та стажування. У магістерських освітніх програмах, окрім зазначених, додається компонент дослідницької підготовки. За результатами аналітичного дослідження виявлено, що навчальний компонент освітніх програм підготовки перекладачів жестової та словесної мов має блочну структуру групування навчальних предметів: перший блок навчальних дисциплін – це «Культура глухих та глухознавство», в якому вивчається історія і права глухих, лінгвокультура меншини глухих; другий блок «Мовна і комунікативна підготовка» передбачає вивчення жестових та жестомовних способів комунікації, лінгвістики жестової мови; третій блок «Перекладознавство» ґрунтується на вивченні етичного кодексу перекладача, теорії та практики перекладу, специфіки перекладу для різних категорій клієнтів та в різних сферах, технології дистанційного перекладу; четвертий блок дисципліни за вибором студента залежно від його особистих інтересів.

Ключові слова: перекладач, жестова мова, освітні програми, глухознавство, культура глухих, словесна мова.

According to the results of the analytical study, it has been established that the preparation of sign languages interpreters has at least four years of study. Reducing the duration of preparation to two years is allowed only for students who know some Spoken and Sign languages on levels not lower than B2, which are confirmed by the results of exams on these languages.

Based on the results of the research are distinguished the trends of modern training of sign language interpreters: the first trend in the interpreters' education is obtaining a level of qualification of a bachelor or master's degree; the second trend is the title of specialization that clarifies which languages are a field of professional translation and interpretation (national sign and spoken language); the third is the existence of two types of educational programs for the preparation of interpreters as practitioners (Bachelor of Arts) and as researchers (Bachelor of Science). In the article is found out that bachelor educational programs for the preparation of interpreters of Sign and Spoken languages have a three-component structure and include learning, practice, and internships. In addition to this in master's educational programs adds the specific component for researcher preparation.

According to the results of the analytical study, it was found that the learning component of educational programs for the preparation of interpreters of sign and spoken languages has a block structure of educational subjects: the first block of educational disciplines is a 'Deaf culture and Deaf studies/Deafhood', which studies the history and law of the deaf rights; the second block 'Language and Communicative Preparation' provides for the study of gesture and sign methods of communication, linguistics of the sign language; the third block 'Interpretation' is based on the study of the ethical code of the interpreter, the theory and practice of interpretation, the specifics of translation for various categories of clients (age, deafblind, etc.) and in various setting, distance translation technologies (VRS/MRI); the fourth block of disciplines by the student's choice depending on his/her personal interests.

Key words: interpreter, sign language, educational programs, deaf studies, deaf culture, spoken language.

УДК 376-056.263
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.20>

Дробот О.А.,
канд. пед. наук,
ст. науковий співробітник відділу
навчання жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних
наук України

Замша А.В.,
канд. психол. наук,
завідувач відділу навчання жестової
мови
Інституту спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Останніми роками Україна як держава зробила значний крок у визнанні статусу української жестової мови шляхом прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У цьому Законі в статті 4 вперше в історії України українська жестова мова набула статусу мови рівної в правах з українською словесною мовою. При цьому українська жестова мова визнана не мовою осіб з інвалідністю, а мовою

жестомовних осіб, тобто засобом спілкування як глухих людей, так і тих, якічують [1]. Зокрема, це стосується і тих осіб, які використовують цю мову в професійній діяльності.

Водночас, незважаючи на попит на фахівців зі знанням української жестової мови, в Україні досі немає освітніх програм підготовки ані вчителів жестової мови, ані перекладачів жестової мови в закладах вищої освіти. У вітчизняній системі освіти підготовка перекладачів жестової мови

відбувається лише на курсах при Українському товаристві глухих. Такі курси тривають в межах півроку і завершуються отриманням кваліфікації рівня «робітничої професії» [4]. У закладах вищої освіти українська жестова мова вивчається лише як один із навчальних предметів при підготовці сурдопедагогів, соціальних працівників і т.ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема підготовки перекладачів достатньо широко представлена в публікаціях зарубіжних вчених. Однак питання саме освітніх програм та оцінювання професійних компетентностей здебільшого розглядалося дослідниками на початку 2000-х рр. (J. Napier та ін.) [16]. Натомість останніми роками увагу вчених привертають переважно окремі аспекти підготовки перекладачів, зокрема питання: навчання перекладу з жестової мови (D. Bragg, O. Koller, M. Bellard, L. Berke та ін.) [9]; використання різноманітних дивайсів та технологій в перекладацькій діяльності (B. G. Lee, S. M. Lee, J. Napier, R. Skinner, G. H. Turner та ін.); втілення професійних стандартів при підготовці перекладачів (G. Anderson, L. Stauffer та ін.) [12].

Серед вітчизняних дослідників проблематика підготовки перекладачів розглядається в роботах Н. Адамюк, О. Дробот, А. Замша, О. Федоренко та ін. [2; 8; 11]. Утім, вітчизняні дослідження в цій сфері здебільшого присвячені питанням підготовки освітніх перекладачів та їх професійній діяльності в освітньому контексті і взаємодії з педагогами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на академічну свободу закладів вищої освіти, освітні програми для підготовки перекладачів жестової мови в різних країнах загалом та в межах однієї країни зокрема суттєво відрізняються. Для запровадження бакалаврських програм підготовки перекладачів жестової мови в Україні необхідно проаналізувати існуючі освітні програми та визначити їх загальну структуру та особливості.

Мета статті полягає в аналітичному дослідженні освітніх програм підготовки перекладачів жестової мови за кордоном та виокремлення їх змістово-структурної організації.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу освітніх програм підготовки перекладачів в закладах вищої освіти за кордоном дають підстави констатувати, що освітні системи країн Північної Америки мають найбільший досвід у підготовці перекладачів. Так, в США ще на зламі 60-70-х рр. XX ст. було відкрито перші в світі університетські програми на рівні бакалавра для перекладачів жестової мови [7].

Із результатів аналізу американських університетських освітніх програм з підготовки перекладачів висновується низка тенденцій.

Щонайперше – перекладачів як фахівців готують в рамках бакалаврських і магістерських

програм, а не окремих короткострокових курсів. Відтак тривалість підготовки перекладачів складає від чотирьох до п'яти років. Існує можливість пройти бакалаврську підготовку за скороченим терміном – 2-3 роки за умови складання іспитів на володіння певною словесною та жестовою мовою не нижче рівня B2 [3]. Оволодіння мовами може відбуватися як шляхом самоосвіти, так і в рамках курсів з американської жестової мови чи англійської словесної мови. Студенти, які навчаються за програмами скороченої підготовки, опановують предметами, які стосуються галузі перекладознавства.

Друга тенденція виявляється в особливостях назви спеціальності, яка здобувається за освітніми програмами. Зокрема, на відміну від вітчизняної практики номінування спеціальності як «перекладач жестової мови», в американській освітній практиці останні три десятиліття застосовуються такі типові назви, як «Бакалавр з перекладу: американська жестова мова – англійська мова» (Bachelor of Interpretation: American Sign Language – English) або «Переклад американська жестова мова – англійська мова» (American Sign Language English Interpretation) [5]. Відтак у назві спеціальності чітко вказуються дві мови, які є основною сферою професійної діяльності майбутнього перекладача.

Третя тенденція освітньої підготовки перекладачів пов'язана з тим, що студентам пропонують два типи освітніх програм – Bachelor of Arts та Bachelor of Science [6]. Перша передбачає переважно практичну підготовку для безпосереднього надання перекладацьких послуг. Друга – підготовку фахівців для проведення наукових досліджень у галузі перекладу жестових та словесних мов. Студенти, які завершили навчання за другим типом програм, зазвичай продовжують навчання на магістратурі та пізніше в аспірантурі.

Результати аналізу дають підстави визначити трикомпонентну структуру освітніх програм підготовки перекладачів на рівні бакалавра та чотирикомпонентну структуру магістерських програм. Так, класичні чотирирічні бакалаврські програми передбачають: навчання, тобто вивчення низки навчальних дисциплін; практику щороку, починаючи з III курсу, тривалістю не менш ніж 2 місяці; стажування, що триває не менш ніж 14 тижнів (420 годин) в кінці 4 курсу. Магістерські програми передбачають, окрім зазначених трьох компонентів, ще й дослідницьку підготовку, що передбачає опанування методологією наукових досліджень у сфері перекладу, вміння збирати та аналізувати дані жестової та словесної мов на основі їх мовленнєвих повідомлень, визначати тенденції, закономірності, методи перекладацької діяльності.

Навчання як компонент освітніх програм передбачає вивчення чотирьох основних блоків навчальних дисциплін: перший блок – культура глухих та

глухознавство; другий блок – мовна підготовка; третій блок – перекладацька підготовка; четвертий блок – дисципліни за вибором студента залежно від його особистих інтересів та вподобань.

Перший блок «Культура глухих та глухознавство» є важливим елементом соціокультурної підготовки перекладачів. Одним з основних предметів у цьому блоці є «Глухознавство» як галузь наукового знання, яка вивчає особливості світосприймання глухих. Поступово з кінця 90-х рр. ХХ ст. ця назва предмету починає замінюватися на «Глухівство» (Deafhood), цей термін ввів Падді Ладд у 1993 році на позначення ідентичності глухої людини, що виявляється у здатності пояснити собі та іншим, як бути глухою людиною, вільною від ярликів та гніту спільноти людей, якічують. Відмова від поняття «Глухознавство» зумовлена тим, що термін «глухота» більше використовується як показник «колонізації» глухих спільнотою людей, якічують. Детально про «колоніалізм глухих» описано Гарланом Лейном у книзі «Маска доброзичливості: інвалідація спільноти глухих». У цьому контексті колонізація передбачає підпорядкування глухих спільноті людей, якічують, і нав'язування їхніх уявлень про глухих та глухоту [13].

У цьому блоці окремо вивчається «Історія глухих», у межах цього навчального предмету викладається історія формування товариства глухих як національного, так і транснаціонального, зокрема таких утворень, як Всесвітня Федерація Глухих і т.п. Історія боротьби за мовні права глухих. Окремим модулем вивчається європейська історія глухих, починаючи від XVIII ст., особлива увага приділяється вивченню ролі Міланського конгресу з освіти глухих 1880 року, філософії евгеніки, ставлення до глухих в часи нацистів, програми стерилізації тощо [10]. Логічним продовженням вивчення цього блоку є дисципліна «Права глухих», у межах якої розглядаються права глухих через призму документів різних міжнародних організацій (ООН, ЄС та інших).

Особливе значення має предмет «Лінгвокультурна меншина глухих», у межах якого вивчаються питання соціокультурної ідентичності глухих, тиск на мовну меншину глухих із боку словесномовної більшості, мовні ідеології жестових мов із часів античності до сьогодення [14]. Важливим доповненням у цьому контексті є предмет «Жестомовна література», в ході вивчення якого студенти ознайомлюються із творами, розповідями, історіями різних глухих авторів, які відображають світосприймання глухої людини.

Цікавим є навчальний предмет «Сенсорні дослідження», під час якого студенти вивчають роль зору та тактильних відчуттів у сприйманні інформації з оточуючого світу, опановують різні сенсорні практики та сенсорну (візуально-тактильну) культуру глухих – правила привертання

уваги, переривання розмови, правила прощання, які є прийнятними в культурі глухих. Цей предмет дає можливість студентами розвинути сенсорні вміння, необхідні для подальшого опанування жестовою мовою.

Другий блок «Мовна та комунікативна компетентність» передбачає мовну підготовку студентів та оволодіння ними відповідними жестовою та словесною мовами на рівні не нижче B2, але переважно з орієнтуванням на рівень C1.

Зважаючи на те, що традиційно на освітні програми з підготовки перекладачів вступають абітурієнти, які володіють англійською словесною мовою, її обсяг вивчення в рамках бакалаврських програм мінімальний. Утім, традиційним є вивчення предмету «Спілкування англійською мовою для перекладачів», яке покликане вдосконалити вміння студентів щодо точного розуміння змісту повідомлень, визначення ключових слів, парафразування, узагальнення, використання метафор, порівнянь, фразеологізмів і т.п.

Основна мовна підготовка в освітніх програмах відводиться вивченню відповідної жестової мови, формуванню жестомовної комунікативної компетентності та тих знань, що пов'язані з жестовою мовою [8]. Традиційно кожен із таких предметів вивчається в обсязі не менш ніж 90 годин.

Зокрема, до навчальних предметів цього блоку належить «Міжнародна та національна мовна політика», під час вивчення якого відбувається вивчення статусу жестових мов в різних країнах світу, фактори, які вплинули на статус жестової мови, заходи лобювання визнання юридичного статусу національних жестових мов тощо.

Цікавим предметом є «Жестова комунікація», що не передбачає вивчення власне жестової мови, а покликаний навчити студентів описувати об'єкти, запитувати та вказувати напрями, обговорювати питання з використанням жестів, міміки та пантоміміки. Таким чином, вивчення цього предмету дає можливість сформулювати у студента вміння передавати інформацію в іншій модальності [17].

Безпосереднє вивчення національної жестової мови відбувається через такі навчальні предмети, як: «Жестомовна лінгвістика», яка є оглядовим курсом результатів сучасних лінгвістичних досліджень жестових мов із метою вивчення лінгвістичної структури жестових мов («фонології», морфології, синтаксису, семантики, дискурсу); «Мовні варіації, діалекти та сленг в національній жестовій мові», що передбачає вивчення особливостей спілкування жестовою мовою в різних групах за віком та діалектів, що характерні для певних регіонів; «Жестомовний практикум» є предметом, на якому відпрацьовується жестове мовлення та його аналіз, саме в рамках цього предмету студенти мають провести 45 годин спостережень та проаналізувати жестове мовлення у записі [8].

Важливим елементом мовної підготовки вважається також і предмет «Оцінювання жестомовної компетентності», в ході якого вивчаються сучасні процедури, засоби та інструментарій оцінювання рівня сформованості жестомовної комунікативної компетентності, в структурі якої виокремлюються дві складові частини – лінгвістична та соціокультурна.

Третій блок «Перекладознавство» передбачає вивчення професійно орієнтованих дисциплін. Різні заклади освіти мають певні варіації в навчальних предметах, які відносяться до цього блоку. Традиційними в освітніх програмах є вивчення таких предметів, як: «Вступ до професії перекладача», «Етичний кодекс перекладача», «Професійний аналіз мовлення», «Теорія перекладу», «Практика перекладу зі словесної мови на жестову мову», «Практика перекладу з жестової мови на словесну мову», «Специфіка перекладу в різних сферах», «Технології дистанційного перекладу», «Кар'єра перекладача» тощо.

Серед означених предметів загальне уявлення про перекладацьку діяльність формуються під час вивчення «Вступу до професії перекладача», що передбачає ознайомлення студентів з історією становлення професії перекладача та професійних асоціацій, основним завданням перекладача, сфери роботи, вимоги до перекладачів; вивчення «Етичного кодексу перекладача» передбачає засвоєння студентами цінностей, етичних норм професійної поведінки; вивчення «Кар'єри перекладача» передбачає підготовку студентів до очікувань роботодавців, вивчення юридичних аспектів роботи перекладачів, планування власної кар'єри, складання професійного портфоліо тощо.

Фундаментальним теоретичним предметом цього блоку є «Теорія перекладу», під час засвоєння якого вивчаються різні теорії перекладу, формується загальні уявлення про послідовний та синхронний переклад, опановуються вміння аналізу тексту та його узагальнення, підсумовування, парафразування, реструктурування зі збереженням змісту повідомлення.

Навчальний предмет «Специфіка перекладу в різних сферах» вчить студентів особливостям перекладу в різних галузях (медицина, юриспруденція, освіта, телебачення тощо), в них формується професійний лексикон певної сфери, вивчається організаційна структура певної галузі діяльності [15]. Наприклад, під час вивчення особливостей перекладу в медицині вивчаються жестові і словесні позначення медичних термінів, структура медичної системи країни, психологія пацієнтів та лікарів й особливості комунікації між ними, мовні аспекти лікування та процедур діагностики тощо. Водночас на цьому навчальному предметі опановуються і особливості перекладу для різних категорій клієнтів. Зокрема, для різних вікових категорій, для дітей та для людей

поважного віку. Поряд із цим опановується і система комунікації сліпоглухих – тактильний переказ, лінгвістичні аспекти тактильної мови, тактильні засоби комунікації.

Практичні дисципліни цього блоку передбачають вивчення предмету «Професійний аналіз мовлення», що зосереджений на аналізі різних текстів, визначенні змісту повідомлення, ставлення мовця до повідомлення, аналізі структури висловлювань, стилю мовлення, інтонацій, культурних особливостей мовлення, тобто контексту повідомлення тощо. Предмети «Практика перекладу зі словесної мови на жестову мову» та «Практика перекладу з жестової мови на словесну мову» покликані навчити студента професійно працювати з текстами, знаходити відповідні еквіваленти між двома мовами [1]. У рамках цих предметів переклад починає опановувати синхронний переклад, що є більш складним різновидом професійної діяльності.

У сучасних умовах одним із важливих предметів стає «Технології дистанційного перекладу», в якому основна увага приділяється оволодінню різними технологіями віддаленого відеоперекладу, це так звані Video Relay Service (VRS) та Video Remote Interpreting (VRI) послуги.

Четвертий блок «Дисципліни за вибором» передбачає самостійний вибір студентом із переліку всіх дисциплін, які викладаються в закладі вищої освіти, тих навчальних предметів, що відповідають його особистим інтересам. Щороку на вивчення таких дисциплін за вибором відводиться по 180 годин, що передбачає вибір двох або трьох навчальних предметів. Досить часто студенти-перекладачі обирають ще одну мову, зазвичай іноземну.

Окрім навчання, важливий аспект освітньої підготовки майбутніх перекладачів – практична підготовка, яка відбувається в першому семестрі третього та четвертого років навчання. Відведення саме першого семестру на практику пов'язане з тим, що студенти набувають досвіду та в них з'являються більш чіткі уявлення про професійну діяльність, а відповідно, і запитання. Таким чином, у рамках навчального року після проходження практики студенти більш мотивовані щодо пошуку відповідей на запитання, які постали перед ними під час практичної підготовки. Зауважимо, що тривалість практичної підготовки в одному навчальному році не має бути меншою за 2 місяці. Практика передбачає відвідування і спостереження за професійною роботою досвідчених перекладачів у різних сферах професійної діяльності (медицина, юридична сфера, освітній процес, телебачення, публічні виступи, віддалений відеопереклад тощо) [3]. Спостерігаючи за роботою в різних сферах професійної діяльності, студенти аналізують специфіку умов та більш свідомо обирають сферу перекладацької діяльності, в якій планують працювати надалі. Крім цього, практика

дає можливість наочно побачити етику поведінки перекладача, стати свідками різних ситуацій, у т.ч. й конфліктних та проблемних, а відтак і отримати досвід вирішення проблемних питань, що може в подальшому знадобитися в майбутньому професійному житті студентів-перекладачів.

Проходження стажування є обов'язковою умовою для завершення програми підготовки майбутніх перекладачів. Це стажування відбувається зазвичай в II семестрі четвертого року навчання і має тривалість від 420 годин. Кожному студенту як стажисту призначається керівник, який супроводжує і спостерігає за перекладацькою роботою студента, аналізує помилки, яких припускається стажист, та шляхи їх упередження. Студента, який під час стажування здійснює професійну діяльність під керівництвом і супервізією досвідченого професіонала, поступово включають у практичну професійну діяльність, готуючи його до самостійної роботи в подальшому.

Висновки. Результати аналітичного дослідження дають підстави констатувати, що невід'ємною умовою підготовки перекладачів жестових-словесних мов як професіоналів є їхня якісна освітня підготовка на освітньо-кваліфікаційному рівні не нижче бакалавра.

Структура бакалаврських освітніх програм підготовки перекладачів жестових-словесних мов містить три складові частини: навчання, практика та стажування. У магістерських програмах додається до зазначених і дослідницька підготовка.

Встановлено, що навчальна складова частина має блочну організацію і передбачає вивчення: глухознавства; мовної підготовки; перекладознавства; студентоорієнтованих дисциплін за вибором.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адамюк Н.Б. Особливості забезпечення комунікативних потреб жестомовних здобувачів освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип.36. С. 102–105.
2. Адамюк Н., Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодальний білінгвізм: новий підхід в освіті осіб із порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. Вип. 1(90). С. 35–41.
3. Адамюк Н.Б. Комунікативні стратегії забезпечення якісного перекладу для жестомовних здобувачів освіти. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2020. Вип. 16. С. 13–29.
4. Адамюк Н.Б. Освітній перекладач жестової мови: кадрове забезпечення комунікативних потреб жестомовних здобувачів освіти. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. Вип. 4(93). С. 7–14.
5. Адамюк Н.Б. Стратегії внутрішньофахової співпраці команди перекладачів жестової мови в закладах вищої освіти. *Педагогіка формування*

творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Вип. 69. Т. 2. С. 8–14.

6. Адамюк Н.Б. Стратегії співпраці перекладачів жестової мови та викладачів у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 68. Т. 1. С. 199–203.

7. Адамюк Н.Б. Фахова компетентність освітніх перекладачів жестової мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 1. С. 106–110.

8. Дробот О., Замша А. Лінгводидактичні аспекти навчання української жестової мови. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2018. № 3(88). С. 37–44.

9. Дробот О.А., Іванюшева Н.В. Особливості двомовних програм. *Жестова мова й сучасність*. 2012. Вип. 7. С. 27–41.

10. Замша А.В. Роль жестової мови у формуванні особистості нечуючої дитини. *Жестова мова й сучасність*. 2010. Вип. 5. С. 238–249.

11. Замша А.В., Федоренко О.Ф. Шкільна освіта глухих – виклик для інклюзивної практики навчання. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors : Collective monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021. Vol. 1. P. 160–180.

12. Замша А.В. До проблеми фахової підготовки та підтримки вчителів української жестової мови. *Педагогіка та психологія: Стратегії, технології, інновації : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Україна, Київ, 15.06.2017 р.)*. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. С. 5–8.

13. Замша А.В., Мороз І.В., Федоренко О.Ф. Специфіка забезпечення доступності освітнього простору вищого навчального закладу для студентів із порушеннями слуху. *Збірник наукових праць : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 70. Т. 2. С. 131–135.

14. Adamiuk N., Zamsha A. Principles of designing bimodal-bilingual educational environment for the deaf and hard-of-hearing learners. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 6(34). Vol. 1. P. 45–49.

15. Byrko N., Tolchieva H., Babiak O., Zamsha A., Fedorenko O., Adamiuk N. Training of teachers for the implementation of universal design in educational activities. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol. 7 (Extra-D), July/Aug. P. 137–149.

16. Napier J. Sign Language Interpreter Training, Testing, and Accreditation: An International Comparison. *American Annals of the Deaf*. 2004. Vol. 149(4). P. 350–359.

17. Zamsha A. The specificity of cooperation between sign language interpreters and lectures in inclusive groups at higher educational institutions. *Actual questions and problems of development of social sciences : Conference Proceedings of International Scientific-Practical Conference (June 28-30, 2016)*. Kielce : Holy Cross University. P. 94–97.